

УДК 330.1

DOI: 10.31891/2307-5740-2021-298-5(2)-51

ХАРЧЕНКО Ю. П.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0001-6181-548X>e-mail: ycharhenkovp@gmail.com

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статті здійснено авторські дослідження особливостей впливу територіальної організації господарства та її інституціонального забезпечення, враховуючі сучасні виклики, можливість створення нових і посилення існуючих методологічних суперечностей. Визначено просторову організацію господарства як результат і прояв територіального поділу праці, досліджено територіальні процеси як явища диференціації інтеграції та концентрації господарюючих суб'єктів на різних таксономічних рівнях. Виокремлено форми територіальної організації господарств та їх таксономічний вияв. Зазначено, що розміщення будь-якої сфери діяльності можна розглядати як секторальні складові економічних регіонів у межах однієї країни або цілого світу. Таким способом можна районувати й міжгалузеві комплекси.

Ключові слова: інституціональне забезпечення; територіальна організація, господарства; регіональний розвиток.

YULIYA KHARCHENKO

Chernihiv Polytechnic National University

TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE ECONOMY AND ITS INSTITUTIONAL SECURITY IN MODERN CONDITIONS

Optimization of institutional support contributes to the successful functioning of not only any region of Ukraine, but also the country as a whole and depends on many factors.

The cumulative potential of each individual region is formed at the expense of its resource components, which, under the condition of effective management, could provide modernization processes, including developed interregional and international connections.

Thus, in the modern realities of military actions and post-war activities, there is a need to rethink the policy of territorial organization of the economy through the prism of spatial priorities in the conditions of expanding object-subject relations.

Therefore, it is necessary to ensure the systematicity of management influences, the mutual coordination of powers and their resource provision, as well as strengthening the responsibility of regional and local authorities.

In the article authorial researches of features of influence of territorial organization of economy are carried out and her institutional providing, враховуючі modern calls, possibility of creation of new and strengthening of existent methodological contradictions. Spatial organization of economy is certain as a result and display of territorial division of labour, territorial processes as phenomena of differentiation of integration and concentration of managing subjects are investigational on different taxonomical levels. The forms of territorial organization of economies are distinguished and them taxonomical display. It is marked that placing of any sphere of activity can be examined as sectoral constituents of economic regions within the limits of one country or entire world. It is possible to district inter-branch complexes such method.

Keywords: institutional providing; territorial organization, economies; regional

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Оптимізація інституціонального забезпечення сприяє успішному функціонуванню не лише будь-якого регіону України, а і країни загалом та залежне від багатьох чинників.

Сукупний потенціал кожного окремого регіону формується за рахунок його ресурсних складових, які за умови ефективного управління могли б забезпечувати модернізаційні процеси включаючи розвинуті міжрегіональні й міжнародні зв'язки.

Таким чином, у сучасних реаліях воєнних дій та повоєнної діяльності є потреба переосмислити політику територіальної організації господарства крізь призму просторових пріоритетів в умовах розширення об'єктно-суб'єктних відносин.

Отже, необхідним є забезпечення системності управлінських впливів, взаємоузгодженості повноважень та їх ресурсного забезпечення, а також посилення відповідальності регіональної і місцевої влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні дослідження інституціональної економічної теорії завдячують працям видатних зарубіжних вчених, як Т. Веблен, К. Ейрс, Д. Норт, Дж. Ходжсон, Дж. Серл, Г. Спенсер, К Менгера, О. Уільямсон, У. Берг та інших

На вітчизняному просторі значний науковий внесок у дослідження формування інституціонального середовища присвячено праці О.Амоши, Б.Буркинського, М.Бутка, С.Вовканича, В. Геєця, А.Гриценка, Б.Данилишина, М.Долішнього, С.Драгунова, В.Загорського, Е. Лібанової, І.Манцурова, М.Максимчука, А.Олейник, П.Саблука, В.Сіденка, І.Сторонянської, А. Чухна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Однак, незважаючи на розгорнутий дискурс і значний інтерес до проблематики інституційного середовища, потребують посиленого дослідження особливості впливу територіальної організації господарства та її інституційного забезпечення, враховуючі сучасні виклики. Вказане може стати причиною створення нових і посилення існуючих методологічних суперечностей.

Формулювання цілей статті

З метою посиленого дослідження особливості впливу територіальної організації господарства та її інституційного забезпечення, враховуючі сучасні виклики варто дослідити просторову організацію господарства як результат і прояв територіального поділу праці, дослідити територіальні процеси як явища диференціації інтеграції та концентрації господарюючих суб'єктів на різних таксономічних рівнях. Виокремити форми територіальної організації господарств та їх таксономічний вияв.

Виклад основного матеріалу

Просторова організація господарства є результатом і проявом територіального поділу праці і складається із територіальних процесів і територіальних структур. Територіальні процеси ідентифікуються як явища диференціації інтеграції та концентрації господарюючих суб'єктів на різних таксономічних рівнях.

Традиційно територіальні формування розглядаються на рівні регіонів України. Проте згідно з Законом України “Про засади державної регіональної політики” сформульовано чітке розуміння сутності макрорегіонів. Окрім того, сучасна парадигма розвитку продуктивних сил, спрямована на децентралізацію владних повноважень орієнтує на суттєве підвищення ролі територіальних громад у господарському житті та локалізацію економічного простору, насамкінець новітні форми територіальної організації господарства у формі кластерів, індустріальних парків, технополісів, транснаціональних формувань суттєво змінюють теоретичні засади функціонування регіональної економіки.

Не слід не враховувати також наслідки російської агресії в Україні, яка відкидає окуповані території на значний період у порівнянні з реально функціонуючими ареалами держави.

Наслідком сучасних процесів просторового розвитку економіки України є формування територіальних структур – територіальних, під якими слід розуміти сукупність господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових та форм власності, сфер діяльності поєднаних між собою господарськими зв'язками у межах національної сегментації вітчизняної економіки та транскордонного будівництва.

Групове локальне розміщення господарських суб'єктів дає економію витрат за рахунок спільного використання природних ресурсів, трудового потенціалу, інфраструктурного середовища.

Комплексна територіальна організація господарства сприяє виникненню додаткового економічного ефекту за рахунок встановлення тісних виробничих зв'язків між підприємствами, які зменшують логістичні витрати, утилізацію відходів, оскільки продукцію або відходи одного виробництва переробляють інші підприємства-сусіди. Таку форму розміщення називають територіально-виробничим комплексом. Більш точною слід вважати назву територіально-господарський комплекс, оскільки він складається не лише з об'єктів виробничої, а й всіх інших форм людської діяльності.

Форми територіальної організації господарств мають різний таксономічний вияв. У економічній літературі і науці у сфері базової сфери економічної діяльності:

- промисловий пункт — одне спеціалізоване підприємство з інфраструктурою і підприємствами, що обслуговують потреби населення (рівень невеликого населеного пункту);
- промисловий центр — два і більше спеціалізованих підприємств, не пов'язаних між собою виробничими зв'язками, що відповідає груповій формі розміщення (рівень міста);
- промисловий вузол — два і більше спеціалізованих підприємств, переважно пов'язаних між собою виробничими зв'язками, що відповідає комплексній формі розміщення — локальному ТВК (рівень міста, агломерації);
- промисловий район — територія з великою концентрацією промисловості — промисловий територіальний комплекс;
- промислова зона — сукупність суміжних промислових районів — (рівень великої частини країни, урбанізованої зони типу мегалополіса).

Крім промислових, виокремлюють також спеціальні форми територіальної організації для сільського, лісового господарств, гірничодобувної промисловості, рекреаційного комплексу.

Для економіки загалом виділяють такі інтегральні форми територіальної організації господарства:

- економічні мікрорайони — територіальні господарські комплекси декількох адміністративних районів (частина області);
- економічні підрайони — територіальні господарські комплекси області як складової економічного району (рівень області);
- економічний район (великий економічний район) — територіальні господарські комплекси або сукупність декількох суміжних областей (частина країни);
- господарський комплекс країни — територіальні господарські комплекси країни в цілому. [3].

У розвинених країнах переважає, як правило, регіональне планування розвитку проблемних територій. Однією із формалізованих версій територіальної організації господарства регіону стала модель "центр — периферія" Дж. Фрідмана, яка дає змогу відокремити ареали регіону з різними рівнями і перспективами розвитку.

До виокремлення економічних регіонів можна підходити з різних позицій залежно від мети і методології дослідження, тому різноманітність їх видів може бути необмеженою.

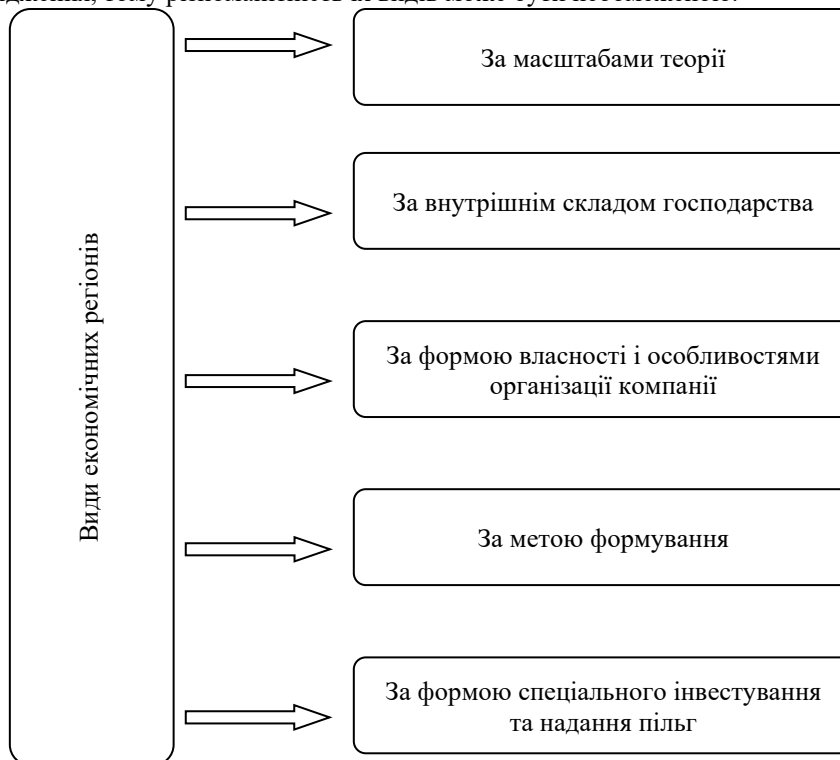

Рис. 1. Традиційні види економічних регіонів

1. За масштабами території.

Економічні регіони як частина економічного простору можуть займати різну площу — від малої (локальні ареали) до великомасштабної (частини світу). Це характерно для регіонів будь-якої форми і рангу. Наприклад, з метою розроблення програми розвитку проблемного містечка або іншого невеликого населеного пункту його територію можна розглядати як локальний економічний простір — економічний регіон. Для районного планування виділяють економічні мікрорайони — частини економічного простору області. Для розроблення програм соціально-економічного розвитку областей України останні вважають економічними регіонами обласного рівня. Економіко-географічні райони також часто визнають економічними регіонами.

Окремі ареали розвитку і розміщення будь-якої сфери діяльності можна розглядати як секторальні складові економічних регіонів у межах однієї країни або цілого світу. Таким способом можна районувати й міжгалузеві комплекси. Території, які займають об'єкти великих компаній, також можуть становити економічні регіони як у масштабах країни, так і світу. Економічні регіони транснаціональних компаній (ТНК) за своїм профілем можуть бути як галузевими (спеціалізовані фірми), так і міжгалузевими (наприклад, холдингові компанії, промислово-фінансові групи, багатофункціональні організації).

Регіональні економічні об'єднання країн світу також формують власний економічний простір, який можна вважати великим економічним регіоном, наприклад, територія Євросоюзу.

2. За внутрішнім складом господарства.

За цією ознакою виділяють галузеві (за галузевою класифікацією господарства), міжгалузеві (за об'єднанням подібних або взаємозалежних галузей), інтегральні (за сукупністю усіх об'єктів територіально-господарської системи) економічні регіони. В останньому випадку поділ на економічні регіони збігається з економіко-географічним районуванням.

Внутрішня структура господарства регіонів може відрізнятися також набором видів діяльності, профільючими галузями, пропорціями співвідношень між елементами галузевої та територіальної структур.

3. За формою власності і особливостями організації компанії.

У відкритій економіці найбільшу роль у формуванні економічного простору відіграють великі компанії та фірми (особливо ТНК), обсяги виробництва і доходів яких часто перевищують ВВП і держбюджети окремих країн. Тому інтерес до вивчення їх територіальної організації і формування економік транснаціональних регіонів дуже великий.

До середини ХХ ст. у світі переважала міжгалузєва спеціалізація, тобто торговельний обмін був представлений переважно готовою продукцією і сировиною. Науково-технічний прогрес, нові форми організації виробництва зумовили розвиток міжнародного поділу виробничого процесу переважно в середині самої фірми. Такий процес назвали фордизмом, оскільки він ґрунтується на випуску дешевої масової продукції шляхом конвеєризації виробництва і використовує малокваліфіковану працю. Великі компанії-виробники почали відкривати свої філії у відсталих країнах, де є дешева робоча сила і зосереджений масовий споживач їх продукції. Отже, ТНК розміщують у слаборозвинених країнах базові і стандартизовані види виробництва, залишаючи в розвинених країнах науково-дослідні та конструкторські види діяльності, а також розвиток високих технологій, що потребує високої кваліфікації працівників.

Поступово фордизм змінив постфордизм — нова форма розміщення виробництва у постіндустріальному суспільстві, яка ґрунтується на гнучкому виробництві спеціалізованої дрібносерійної продукції для сегментованого ринку. Процес виробництва організують мережеві компанії, що охоплюють і малі, і середні підприємства. Такий спосіб організації спричинив феноменальну ситуацію, коли регіон або компанія більше включені у міжнародний, ніж у внутрішньонаціональний поділ праці. Також все більше значення мають внутрішньофірмові потоки фінансів та інвестицій, створення допоміжної інфраструктури. Цілі підрозділи переміщуються в інші країни на велику відстань від центру прийняття корпоративних рішень [4]. Посилення процесів міжнародної інтеграції, все більша відкритість національних економік можуть призвести до виникнення нових, поки ще не передбачених форм територіальної організації.

4. За метою формування.

Певна частина економічних регіонів формується, так би мовити, "з нуля". Це не означає, що їх розвиток починається на зовсім неосвоєних територіях. Територія може бути і старою, історично відомою, але знаходитися у стані соціально-економічного занепаду, тому і виникає потреба її оновлення — створення нових видів виробництва, реконструкція старих, розвиток інфраструктури тощо. Такі регіони називають проблемними (депресивними, відсталими і т. ін.). До них належать також райони екологічного лиха, райони, що постраждали внаслідок стихійних і техногенних катастроф. Подолання кризових ситуацій часто потребує повної реконструкції їх господарства.

Ще одним різновидом таких територій є регіони піонерного освоєння, які розвивають з метою освоєння цінних природних ресурсів, розміщених зазвичай в екстремальних природних умовах — високогір'ях, пустелях, джунглях, тайзі, північних районах з суворим кліматом тощо. Освоєння "диких" територій потребує спеціальної організації та методів будівництва, а також господарської діяльності (наприклад, впровадження вахтового методу праці).

Для ефективного вирішення питань розвитку проблемних територій розробляють цільові комплексні програми, і тому такі регіони часто називають програмними. Не слід плутати їх зі звичайними регіонами, що підлягають чинному державному територіальному плануванню, наприклад, з адміністративними областями України, для яких постійно (в терміни, встановлені законом) розробляють програми соціально-економічного розвитку. Проблемні й піонерні регіони, як правило, не пов'язані із системою планувальних територіально-адміністративних одиниць і мають чітку, кінцеву мету реалізації програми. [6].

До програмних належать також регіони, основою розвитку яких стає не лише реформування економіки, а й зміни у системі самоорганізації території, наприклад, розвиток самоврядування шляхом демократизації громадських суспільств, федералізація та інші форми надання більшої самостійності регіонам, автономізація з метою вирішення національно-етнічних і релігійних проблем тощо. Найяскравіший зразок таких територій — єврорегіони.

Програми розвитку також розробляють для спеціальних економічних зон.

5. За формою спеціального інвестування та надання пільг.

Території, яким надаються пільги у сфері інвестування, оподаткування, діяльності банківської, митної та інших фінансово-економічних систем, називаються спеціальними, або вільними економічними зонами. Вони створюються з метою залучення капіталу для стимулювання розвитку економіки регіону або цілої країни. Особливе значення вони мають для розвитку маленьких (за розмірами) країн з вузькою господарською спеціалізацією; відсталих і старопромислових регіонів; припортових і прикордонних територій; центрів науково-технічних досліджень; туристичних та інших комплексів. Для таких територій встановлюються спеціальні кордони, державою чи регіональною владою розробляються особливий тимчасовий статут і програми розвитку. [7].

Різноманіття типів регіонів можна визначати також за рівнем їхнього економічного розвитку (розвинені і відсталі, депресивні регіони), ступенем інвестиційного ризику і привабливості, характером спеціалізації, ступенем комплексності господарства регіону, рівнем ефективності використання наявного потенціалу (сукупності природного, трудового, економічного, науково-технічного) та багатьма іншими ознаками і чинниками розвитку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, у теорії регіональної економіки останнім часом з'явилися нові концепції, які в цивілізованих країнах відображають сучасні тенденції посилення регіоналізму — прагнення регіонів до політичної та

економічної самостійності. сучасна парадигма розвитку продуктивних сил ,в Україні, спрямована на децентралізацію владних повноважень, враховуючи виклики, пов'язані з військовою агресією, орієнтує на суттєве підвищення ролі територіальних громад у господарському житті та локалізацію економічного простору, насамкінець новітні форми територіальної організації господарства у формі кластерів, індустріальних парків, технополісів, транснаціональних формувань суттєво змінюють теоретичні засади функціонування регіональної економіки.

Наслідком сучасних процесів просторового розвитку економіки України є формування структур – територіальних, під якими слід розуміти сукупність господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових та форм власності, сфер діяльності поєднаних між собою господарськими зв'язками у межах національної сегментації вітчизняної економіки та транскордонного будівництва. Подальшого дослідження потребують наслідки російської агресії в Україні, яка відкидає окуповані території на значний період у розвитку у порівнянні з реально функціонуючими ареалами держави, завдає значних людських, економічних втрат та потребує значних зусиль для повоєнного відновлення.

Література

1. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети : монографія / М. І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 511 с.
2. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія з основами теорії / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 416 с.
3. Пепа Т. В. Сучасна парадигма регіонального розвитку продуктивних сил економічного простору України / Т. В. Пепа. – Черкаси : Вертикаль, 2012. – 526 с.
4. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін. – К. : Наукова думка, 1993. – 210 с.
5. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 90.
6. Регіональна економіка модернізаційному форматі : підручник / за ред. д.е.н., проф. Бутка М. П. – К. : Центр учбової літератури, 2020. – 432 с.
7. Старонянська І. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні та перспективи розвитку / І. Старонянська. Львів : ІРД НАН України, 2009. – 392 с.

References

1. Dolishnii M. I. Rehionalna polityka na rubezhi KhKh-KhKhI stolit: novi priorytety : monohrafiia / M. I. Dolishnii. – K. : Naukova dumka, 2006. – 511 s.
2. Palamarchuk M. M. Ekonomichna i sotsialna heohrafiia z osnovamy teorii / M. M. Palamarchuk, O. M. Palamarchuk. – K. : Znannia, 1998. – 416 s.
3. Pepa T. V. Suchasna paradyhma rehionalnoho rozvytku produktyvnykh syl ekonomichnoho prostoru Ukrainy / T. V. Pepa. – Cherkasy : Vertykal, 2012. – 526 s.
4. Popovkin V. A. Rehionalno-tsilisnyi pidkhid v ekonomitsi / V. A. Popovkin. – K. : Naukova dumka, 1993. – 210 s.
5. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky : Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 156-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2015. – № 13. – St. 90.
6. Rehionalna ekonomika modernizatsiinomu formati : pidruchnyk / za red. d.e.n., prof. Butka M. P. – K. : Tsentri uchbovoi literatury, 2020. – 432 s.
7. Staronianska I. Mizhrehionalni intehratsiini protsesy v Ukraini ta perspektyvy rozvytku / I. Staronianska. Lviv : IRD NAN Ukrainy, 2009. – 392 s.